

BURSA - MUSTAFAKEMALPAŞA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Doğan YAVAŞ**
*Ernur İNALTEKİN***
*Nurçin BABA***

ÖZET

Eski adı Kirmastı olan, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesinin, Antikçağ'dan beri önemli yerleşim yerlerinden olduğu bilinmektedir. Mustafakemalpaşa ilçesinin merkez bucağına bağlı olup, Üçköyler diye bilinen ve kuruluşları Osmanlı'nın erken dönemlerine kadar inen Çördük, Demireli ve Üçbeyli köylerinde, 2006 yılında yaptığımız Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları çalışmasında, Üçbeyli köyünün meydanında yer alan cami ve çeşmesinin kitabeleri, Demireli köyünün de eski camisinin kitabesi ile camiye yaptırılan mezar taşları ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kirmastı, Demireli, Üçbeyli.

ZUSAMMENFASSUNG

Surveys im Mustafakemalpaşa - Gebiet (Bursa)

Die Kreisstadt Mustafakemalpaşa in der Provinz Bursa, die früher als Kirmastı bekannt war, war seit der Antike eine wichtige Siedlung. Bei der Geländebegehung, die wir 2006 unternommen haben, wurden im Raum von Mustafakemalpaşa die Dörfer Çördük, Demireli und Üçbeyli, deren Gründung bis auf die osmanische Zeit zurückgeht, besucht. Dabei wurden die Inschriften der Moschee und des Brunnens im Dorf Üçbeyli, sowie die Bauinschrift der alten Dorfmoschee und Grabinschriften von deren Stiftern im Dorf Demireli aufgefunden worden.

* Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi.

** Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 3. Sınıf Öğrencisi.

Sowohl aufgrund der Archivadokumente als auch aufgrund der Angaben der Einheimischen konnte festgestellt werden, dass es hier früher Karawanenrouten gegeben hatte. Außerdem ist man informiert über die Existenz von Inschriften auf Anlagen wie Hans oder Brunnen, die mit diesen Karawanenrouten in Zusammenhang stehen, über deren Verbleib man allerdings noch nichts weiß. Die Fachwelt wird von den neuen Funden unterrichtet, sobald neue Entdeckungen zutage kommen.

Schlüsselwörter: Kirmastı, Demireli, Üçbeyli.

Giriş

Eski adı Kirmastı olan, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesinin, Antikçağ'dan beri önemli yerleşim yerlerinden olduğu bilinmektedir. Antik, Prusa-Apollonia (Bursa-Uluabat) Batı yolu Bursa'dan başlar, Rhindacus (Orhaneli çayı) vadisini izler, Kite (Ürünlü)'den geçerek Uluabat Gölü'nün kuzeyinden Miletopolis (Mihalıç/ Karacabey)'e ulaşır. Buradan güneye doğru dönerek Cremaste (Kirmastı)'ye gelen yol, Kirmastı'dan çıkar ve yine Orhaneli çayı yolunu izleyerek Adriani (Orhaneli)'ye gider (Doğancı, 2005: 182-83).

Mustafakemalpaşa'dan çıkıp Uluabat gölünün güneyinden ve Söğütalan bucağı üzerinden Bursa'ya gelen bir yol daha vardır, tâlî yol olmakla birlikte diğerine nazaran 20 km. kadar kısa olup son zamanlarda da devamlı bakımı yapıldığından tercih edilir hale gelmiştir. İşte bu ikinci güzergâh üzerinde, Mustafakemalpaşa ilçesinin merkez bucağına bağlı olup, Üçköyler diye bilinen ve kuruluşları Osmanlı'nın erken dönemlerine kadar inen Çördük, Demireli ve Üçbeyli köyleri yer almaktadır¹. Mustafakemalpaşa Çayı'nın doğu yakasında yer alan bu köylerin tarım ve hayvancılıkla geçinen ahalisinin, zaman zaman vuku bulan su taşkınları ve bunun sonucunda oluşan sıtma salgını esnasında devlet tarafından göreve çağırıldıklarını ve bu konuda gösterdikleri faaliyet sebebiyle arşiv vesikalarında yer aldıklarına şahit olmaktayız. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Divan-ı Hümayun Mektûbî Kalemî tasniflerinde konu ile alakalı bilgiler mevcuttur².

¹ BOA. Cevdet Evkaf Tasnifi'nde yer alan 11980 sayılı, 1112 (M.1700) tarihli bir belgede "Murad-ı Hüdavendigâr'ın kız kardeşi Hatice Hatun vakfı olan, Kirmastı kazasının Çörekli köyü" ibaresinin Çördük köyüne işaret ettiği düşünülmektedir.

² Su taşkını dolayısıyla bataklık haline gelip, havayı bozan ve hastalık yaymasından korkulan gölün temizlenmesi için yol işlerinde çalışan köylülerin istihdamını isteyen Kirmastı'ye bağlı Üçköyler olarak adlandırılan Çördük, Demireli ve Üçbeyli köyleri imam ve muhtarları arzuhalinin gönderildiği,

Yöre halkıyla yapılan sözlü görüşmelerde, tâlî yol üzerinden ayrılıp dağlara doğru giden diğer yolların da varlığından, halen kullanılmakta olan bir Roma dönemi köprüsünden, tatlı suyu olan bir çeşme ve kervansaray kalıntılarından haberdar olduğumuzda³, 2006 yılında yaptığımız Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları çalışmasını bu bölgede yoğunlaştırmıştık. Bu bölgede araştırma yaparken, Üçbeyli köyü meydanında yer alan cami ve çeşmenin kitabeleri olduğu görüldü. Çeşme, bir yalağın başına, son derece basit bir biçimde yapılmış duvar şeklinde olduğundan böyle bir manzum kitabesinin olması çok şaşırtıcıdır. Bugüne kadar gözden uzak kaldığı için sanat tarihi literatürüne geçmemiş olan bu kitabelerin hem tarihleri hem de hikâyeleri oldukça ilgi çekicidir.

43 x 68 cm. boyutlarında, mermer üzerine yazılmış kitabenin metni şöyledir; (Resim 1)

Resim 1. Üçbeyli çeşmesi

(BOA. DH. MKT. Sene 1304). Çördük köyü temettuat defteri için bak: ML.VRD.TMT. d. 8502, Demireli köyü temettuat defteri için bak: ML.VRD.TMT. d. 8516, Üçbeyli Temettuat Defteri için bak: ML.VRD.TMT. d. 8480.

³ Bu civarda tarlalar arasında zaman zaman Roma ve Bizans dönemine ait mimari parçalar da ortaya çıkmaktadır.

“Sâhibü’l-hayrât Hacı Ali Ağa bil⁴
İtdi bunda bir müferrih çeşme-i lillâh sebîl
Dilerim lutf-ı Hüdâ’dan cennet ola menzili
Sâkî-i Kevser elinden içe dâim selsebîl
Çeşme-i âb-ı hayâta düşdü bir târîh-i nazm
Nûş idüben medh ider buna ashâb-ı sebîl⁵”

H. 928 – M. 1522⁶

“Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” ölçüsünde vezinli olarak ama ilkel bir sülüs yazı ve kötü bir istif ile yazılmış olan kitabenin tarih mısraının üçüncü tef’ilesinde iki hece eksiktir. Eğer taş ustası bir hata yapmamışsa, tarih mısraından Ebced hesabıyla Hicrî 928 (M. 1522) tarihi çıkmaktadır. Bu tarih Kanuni Sultan Süleyman’ın ilk saltanat yıllarına aittir ve çeşmenin kitabesine bir kat daha değer katmaktadır. Fakat eksik hecelerdeki olması gereken harfler tabii ki tarihi de etkileyecek ve daha geç dönemi vurgulayan bir rakam çıkabilecektir. Kitabede “Sâhibü’l-hayrât” olarak adı geçen Ali Bey’in kim olduğuna dair bir bilgimiz yoktur ancak, Başbakanlık Arşivi’nde yer alan 1816 tarihli bir belgede, Kirmastı Ayanı Hacı Ali Bey adında birinden bahsedilmekte⁷, yine aynı tarihli bir başka belgede ise Kirmastı Voyvodası Hacı Ali Bey adı geçmektedir⁸. Tarih mısraındaki eksiklik tamamlanabilirse belki de karşımıza 1810 yılları çıkacaktır. O takdirde bu kitabenin, Ayan Hacı Ali Bey tarafından inşa ettirilen bir çeşmeye ait olduğu sonucuna varılabilir. Bu civardan geçen kervan yolunun menzillerinden birinde konaklama tesisleriyle birlikte var olduğu söylenen ancak bugüne kadar bulunamayan bir de çeşme kitabesinden söz edilmektedir. Bahsedilen kitabenin daha sonra getirilip buraya konulduğu düşünülebilir.

Köyün camisi ise II. Abdülhamid dönemi kamu binalarında sıkça kullanılan, köşelerde kesme taş, duvarlarda tuğla ile işlenerek inşa edilmiştir. Sivri kemerli pencereleri, düz ahşap çatısı, son cemaat yeri ve tek şerefeli

⁴ Bu mısradaki vezin bozuk olup bir tef’ile eksiktir.

⁵ Bu mısradaki vezin bozuktur üçüncü tef’ilede iki hece eksiktir.

⁶ Tarih mısraı 929 rakamını verir ancak, ta’miyeli tarih olduğu için bundan 1 çıkarılacaktır.

⁷ BOA. Cevdet Adliye Tasnifi, sayı 1217.

⁸ Kirmastı Voyvodası Hacı Ali Bey’e silâhşorluk verilmesi hakkında. Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancakları Mutasarrıfı Nurullah Paşa’dan Sadaret’e.... BOA. Hatt-ı Hümayun sayı 31190.

minaresi ile tipik bir Ulusal Mimarlık Devri eseridir⁹. İnşaattaki bu alçak gönüllülüğe karşın kitabesi gayet gösterişlidir. İki parça halinde ve 38 X 75 cm. boyutunda iki mermer levhaya, yine “Fâlâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” vezninde ve nefis bir ta’lik hat ile yazılmış olan dört mısralık kitabenin metni şöyledir; (Resim 2)

Resim 2. Üçbeyli Camisi Kitabesi

“Gerçi bed’ itdî iâneyle¹⁰ ahâlî yapmağa
İşbu âli câmi’î hayfâ ki kaldı nâ-tamâm
Rebî’ul-evvel

Fâtımâ Hânımçün ikmâl itdi Muhyiddîn Bey
Rûhunu merhûmenin şâd eylesün Rabbu’l-enâm” (Resim 3)
Sene 1320 (M. 1902)

Kitabe metninden, köy halkının bir cami inşa etmeye başladığı ancak bazı sebeplerden dolayı yarım kaldığı, Fatma Hanım adında bir hayır sahibinin de inşaatın bitimi için gerekli tüm masrafları üstlenerek Muhittin

⁹ Yeniklasik (Neo-klasik) Dönem de denilir, Avrupa’nın neo-klasik üslubu karşısında 1890 ve sonrasında milli mimari arayışları başlamış, Mimar Kemalettin, Mimar Vedat ve Mimar Muzaffer’in çabaları ile önemli projeler gerçekleştirilmiştir. Bu mimarların eserlerinde Selçuklu ve Osmanlı mimarisinden bazı öğelerin seçilerek kullanıldığı görülür. Bu da yapıların plandan çok cephe tasarımlarıyla şehre katkılarının öne çıkmasının sağlamıştır.

¹⁰ Vezin gereği i’âne ile - i’âneyle yapıldı.

Bey adında bir kişiyi inşaatı tamamlaması için görevlendirdiği anlaşılmaktadır.

Resim 3.Üçbeyli Camisi Kitabesi

Köy halkından (Yaş 79) Muhsin Yılmaz'ın, babaannesinden işitip de bize aktardığı bilgiler, geçmişte meydana gelen bu olayın detaylarını da göstermektedir; Köy halkı bu caminin yapımına başladıktan bir süre sonra inşaat yarım kalır. Bu köyden, canlı hayvan almak üzere Tekirdağ taraflarına giden bazı kişiler, oranın halkıyla sohbet ederken lâf arasında, köylerinde yarım kalmış bir cami olduğunu söyleyince, O yöreden Fatma Hanım adında bir kadın, inşaatı yarım kalmış yapının durumunu iyice sorup öğrenir ve inşaat masraflarını üstlenerek camiyi tamamlaması için Muhittin Bey'i görevlendirir. Adı geçen Muhittin Bey'in hakkında bir bilgimiz yoktur fakat gayet kültürlü bir kimse olduğu, ta'lik hat ile vezinli olarak yazdırdığı kitabeden anlaşılmaktadır ki, bir köy camisinde böyle güzel bir kitabeye çok az rastlanmaktadır.

Yine aynı yıl içinde yaptığımız Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları çalışmaları sırasında, bahsi geçen Üçbeyli'ye komşu olan Demireli köyünde de bir kitabe bulunmuş ve Demireli Camisi'ne ait olduğu anlaşılmıştır. Köylülerle yapılan konuşmalardan çıkarılan sonuç şudur; Eski yapı ihtiyaca cevap vermediğinden yıkılarak, yerine yenisinin yapılması kararı alınmış ve eski caminin yıkımı esnasında yerinden sökülen kitabesi, yeni cami inşa edildikten sonra yerine konulmamıştır. Osmanlıca okumayı bilmeyen köy halkı tarafından, mezar taşı zannedilerek kabristana konulan kitabe burada unutulmuştur. Köyün tarihçesi hakkında bilgi edinmek için

mezarlığına girilerek, en erken tarihli mezar taşlarını araştırırken bahsedilen kitabe bulunmuş ve kaba topraklarından temizlenerek okunduğunda, köyün eski camisine ait olduğu anlaşılmıştır.

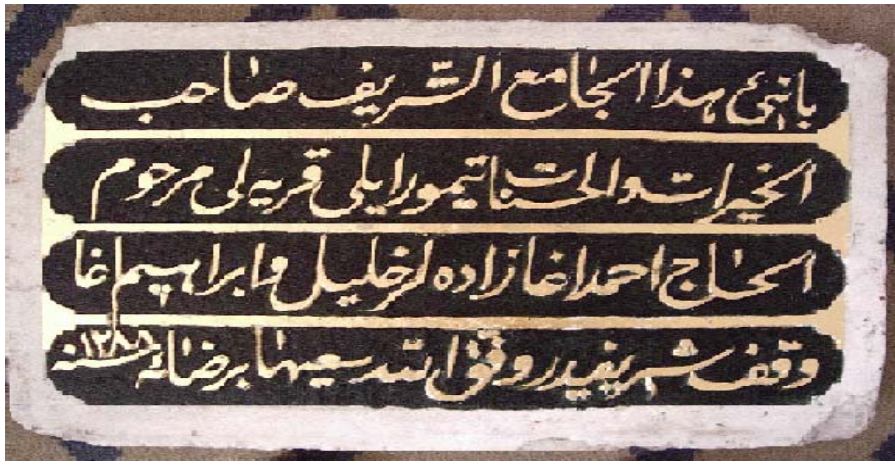
Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne getirilen, üzeri boya ve yıldız izleriyle kaplı buluntu (Resim 4), bölümümüzün eski mezunlarından olup ahşap ve taş restorasyonu alanında çalışan Arife Aslan tarafından elden geçirilerek üzerindeki boya ve yıldızdan tamamen temizlenmiştir (Resim 5). En üstteki boya katmanında yeşil renk ve yıldız izleri bulunduğu için temizlenme işleminden sonra zemini yeşil renkte, harfleri ise altın varak ile kaplanarak aslına uygun hale getirilen eser, köyüne götürülerek cümle kapısının üst yanına monte edilmiştir (Resim 6).

Resim 4. Demireli Camisi Kitabesi

Resim 5. Demireli Camisi Kitabesi

Resim 6. Demireli Camii Kitabesi

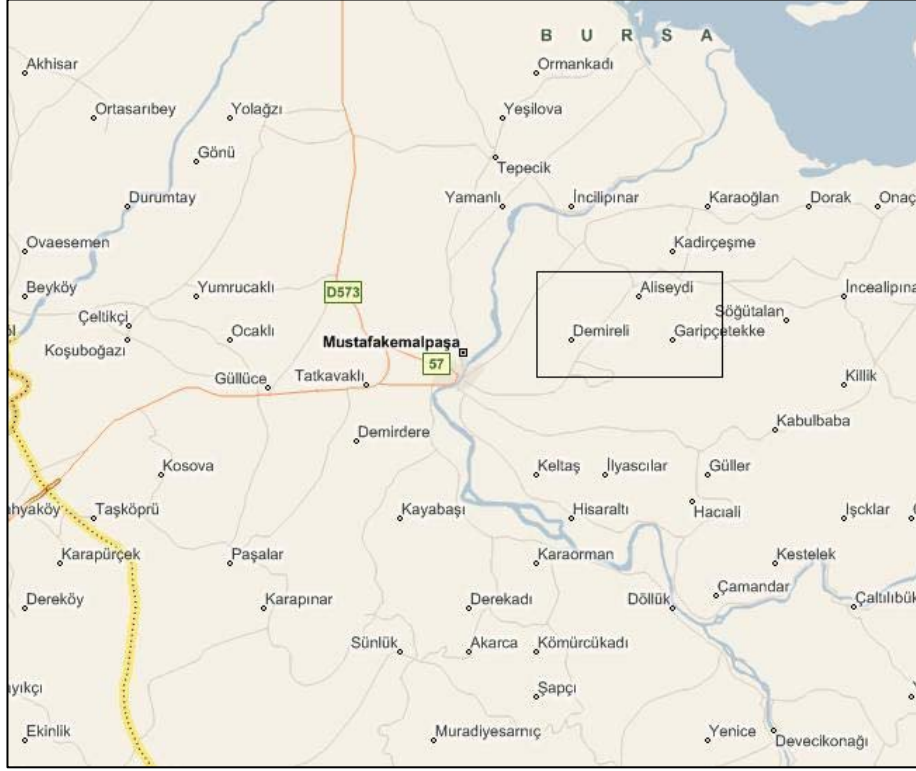
37 x 58 cm. boyutlarında, mermer üzerine gayet güzel bir ta'lik hat ile nesir formunda yazılmış eserin hattat imzası bulunmamaktadır. Ancak yazının güzelliği, sanatçının sıradan bir kimse olmadığını, bu kitabenin metnini yazan ve sipariş eden kimselerin de sanattan haberdar olduğunu göstermektedir.

Kitabenin metni şöyledir; “Bânî-i hâza'l câmi'îş-şerîf sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Timurilî karyelî Merhûm el-Hâc Ahmed Ağazâdeler Halil ve İbrahim Ağa vakf-ı şerîfidir vaffaka'llâhu sa'yehâ bi-rızâihî sene 1288 (M. 1871). Sultan Abdülaziz dönemine ait olan kitabenin metninde, camiye Hacı Ahmet Ağa'nın oğulları Halil ve İbrahim ağaların yaptırdığı, Allah rızası için gösterdikleri bu gayretlerinde Allah'tan muvaffakiyet istedikleri yazılıdır. Köyün mezarlığında bu şahısların mezar taşları da mevcuttur.

Eski caminin minaresi ise olduğu gibi bırakılmış ve yanına yenisi inşa edilmiştir. Bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla ile işlenmiş kaidesi, Türk üçgenleri ile geçilen silindirik tuğla gövdesi, kirpi saçaklı şerefe altı ve yine tuğladan işlenmiş şerefe ve petek bölümü ile 19. yüzyıl yapısı olmasına rağmen 16. yüz yıl Osmanlı mimarisinde çok kullanılan bir minare tipidir. Minarenin küpünde de tuğla ile yazılmış 1288 (M. 1871) tarihi vardır. Bu yörenin diğer köylerindeki minareler ile işçilik açısından çok büyük benzerlikler de sergilemekte olduğundan, bütün bu civardaki minarelerin aynı ustanın elinden çıktığını söylemek mümkündür¹¹.

¹¹ Bu civardaki Ali Seydî, Çördük ve Ovaazatlı köylerinde de bu minarenin benzerleri yer almaktadır.

Gerek arşiv vesikalarından ve gerekse bölge halkından, bu civardan kervan yollarının geçtiği ve bunların konaklama yerlerinin bulunduğu, han, çeşme gibi tesislerin kitabelerinin yakın bir zamana kadar mevcut olduğu ancak akıbetlerinin bilinmediği öğrenilmektedir. Sürdürülen yüzey araştırmalarında buluntular ortaya çıktıkça sanat tarihi dünyası bu bulgulardan haberdar edilecektir.

KAYNAKÇA

Doğancı, Kamil (2005); “Prusa (Bursa) Kentinden Geçen Antik Yollar”, *Osmangazi ve Bursa Sempozyumu, Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri*, Bursa, 2005, s. 182-183.